

РЕЦЕНЗИЯ
ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА НИКОЛАЙ ЦЕНКОВ
„ЧОВЕКЪТ-МАСА В СЪВРЕМЕНОТО ОБЩЕСТВО –
СЪЩНОСТ И ПОСЛЕДИЦИ“
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“
ПО ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.3. ФИЛОСОФИЯ
(Социална философия)
от проф. дфн Нина Димитрова

Николай Ценков е редовен докторант по социална философия към катедра „Философски и политически науки“ във Философския факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“. Представил е за обсъждане дисертационен труд, чиито формални параметри са следните: обемът е 217 страници, цитираната литература обхваща 172 заглавия (без интернет-източниците), от които 72 са на английски, френски и немски. Предоставена е справка за публикациите по темата на дисертацията: три в чужбина (на английски) и три в престижни български издания.

Дисертацията е посветена на анализа (а, както се оказва от заключението, и на стратегията за превенция и борба с-) на днешните превъплъщения на *човека – маса*. Диагностицирането на съвременността с оглед на избраната тема обаче е съпроводено от задълбочен и подробен коментар на концептуализациите на *човека-маса* от XX век, а съчинението на Ортега-и-Гасет „Бунтът на масите“ е в ролята на своеобразна координатна система, в която се разполагат и останалите разглеждани емблематични за темата трудове.

Уводът е направен според обичайните изисквания за тази част от дисертационното изследване – той аргументира актуалността на темата; уточнява обекта и предмета на изследването (типологията на съвременния масов човек като социален и културен феномен и неговите главни функции); определя целта – очертаването на днешния облик на *човека-маса* в съпоставка с предишните му въплъщения от миналия век (изпълнението е предвидено чрез решаването на четири конкретни задачи); формулира защитаваните (хипо)тези. Докторантът е посочил три основни положения, на чиято аргументация е посветено по-нататък изложението. Обобщено, те се отнасят до диагностицираното в днешната действителност явление *неомасификация*.

Дисертационното изследване изисква научна компетентност в областта на социалната философия, социалната и културната антропология, историята на философията, културологията и пр. Прочитът на предлагания дисертационен текст показва, че авторът му притежава посочените компетентности, и то на високо теоретично ниво.

Първите две части на дисертацията анализират и коментират двете основни концепции за *човека-маса* през XX век – такива, за които *масовостта* е присъща на самата му природа (антропологически/психологически концепции), и такива, според които *човекът-маса* е исторически резултат и културен феномен (аксиологически концепции). Приоритет е отдаден на втория тип концепции, доколкото те дават възможност да се разкрият новите, различни черти на масовия човек, обусловени от новия социален и културен контекст. Важно е да се изтъкне, че подходът на автора е аксиологически, а не социологически – той акцентира върху обсъжданото човешко качество не като социална принадлежност, а като ценностен избор.

Първата част разбираемо започва с историко-философски преглед на известната теория на Густав Льобон, ознаменуваща „началото на ерата на тълпите“. Анализът на основните понятия у френския мислител е прецизен; вниманието е съсредоточено върху описаните от него психологически характеристики на тълпите и особено върху ролята на водача, с оглед на по-нататъшната съдба на тази антропологическа фигура.

Друг вид тълпи – вместо „естествените“, спонтанните, анархичните, – са обектът на анализ от страна на сънародника на Льобон, Габриел Тард, върху чиито възгледи за организираните и дисциплинираните човешки маси продължава анализът на докторанта. Разликите между двете теории са релефно открити. Поставен е акцент върху прехода от *тълпа* към *публика*, набелязан от Тард, както и върху новите черти, с които масата се сдобива в този преход. Авторът подчертава, че Г. Тард е един от първите, които обвързват спецификата на масовата култура с развитието на средствата за комуникация.

На Зигмунд Фройд, също принадлежащ към *психологическото направление* в концептуализирането на *човека-маса*, е отделено особено внимание поради забележителните му заслуги в опитите му за цялостно обяснение на разглеждания феномен. Тук Николай Ценков подробно е представил основните моменти в психоанализата на Фройд, което е било може би излишно предвид широката ѝ популярност. Поставяните от дисертанта акценти обаче са съвсем на мястото си; сред тях е подчертаната ирационална, емоционална връзка на масата с водача, аспект от

механизма на „идентифицирането“, в което се е превърнала „имитацията“ у Тард при превода ѝ на психоаналитичен език.

Проследено е и идецото от предшествениците положение за редуцията на мисловната дейност и емоционалната интелигентност на индивида, намиращ се в тълпа. Анализът е проведен безупречно, с използване на допълнителна аргументация от различни днешни изследователи на Фройд. Бих предложила към тях да се включи и името на Иван Кинкел – като част от българския принос (емигрантът Кинкел завинаги свързва съдбата си с България) в приложението на психоаналитичния подход към психологията на масите. Предложението ми е с оглед на евентуалното публикуване на дисертацията (което препоръчвам).

Първата част завършва с коментара на „Маси и власт“ на Елиас Канети като последния принадлежащ към групата изследователи, за които „масовидното“ у човека е антропологично заложено. Особено внимание е отделено на направените от Канети типологии на масите – като *отворени* и *затворени* (в зависимост от наличието/отсъствието на растеж); с оглед на функционалните им характеристики; на произвеждания от тях афект, и т.н. Много интересен културно-антропологичен анализ е проведен върху *символите* на масите, обозначени от Канети – *огъня, морето, дъжда, реката, житото, вятъра, пясъка, камарите, съкровището*, а спецификата на възгледите на нобеловия лауреат е търсена в специалния акцент върху връзката маса – власт.

Втората част на дисертацията разглежда *аксиологическите* концепции за масите. Като същностно антиесенциалистки, те отхвърлят природната обусловеност на *човека-маса* и го разглеждат като вписан в определен социокултурен контекст.

Следва задълбочен и многостранен философски коментар на размишленията на Ортега-и-Гасет, референтната личност за настоящото изследване. Коментарът включва далеч не само „Бунтът на масите“, но и други негови емблематични съчинения. За мен страниците, посветени на осмислянето на идеите на испанския философ в избрания ракурс, са безспорен принос на предлаганата разработка. Посочено е как творбата на Ортега сигнализира за ролята на масите като база за възхода на тоталитарните движения. Показана е ролята на ценностния аспект в обособяването на *маси* и *елит*: „Множеството се превръща в маса, херметизирана и инерционна, и се сдобива с общото качество на *еднаквите хора*, които не искат да се различават от околните. Тази трансформация разплита генезиса на поставения по-горе въпрос. Количеството преминава в качество: масите заемат невидан до този момент публичен периметър;

стават социален факт“ (с. 57 – 58). Изкушавам се тук да приведа едно любопитно обстоятелство от историята на българската философска култура – през 1939 г. в сп. „Златорог“ Атанас Илиев публикува статия със заглавие „Човекът-маса като творец на нова култура“ (другата негова статия на сходна тематика, отново в „Златорог“, е озаглавена „Стадното чувство във времена като нашето“, 1943). Предизвикан от размислите на испанския философ, българският автор смята, че притесненията му са пресилени и че загубата на елит е временна, че все някога масите ще излъчат собствен елит – всъщност именно това, от което се страхува Ортега. Ето до каква степен е пренебрегната/неразбрана? сериозността на неговите предупреждения.

Хана Арент и нейните разсъждения за произхода на тоталитаризма е следващата стъпка в анализа на Николай Ценков. Впечатлява синтетичността на този анализ, предвид факта, че темата е прекалено експлоатирана и всестранно обговаряна и за да задържиш вниманието на читателя наистина се иска умение. В отредените на разсъжденията на Хана Арент страници виждам друго несъмнено за мен достойнство на предлаганата работа. Удовлетворена съм и от това, че докторантът е изтъкнал връзката между тоталитарните движения и светогледа най-общо от гностичен тип (тайните общества, езотеричните практики и т.н.).

Важно е да отбележа, че отделните по-малки разработки, които се концентрират около създателите на известните теории за масовия човек, не са без връзка помежду си, а са, напротив, мозаечни елементи от цялото, подчертаващи и общата мисловна линия, и нейните отделни модификации. Имам и едно предложение – коментарната литература за тоталитаризма е наистина огромна, но не би било излишно според мен да се споменат и анализите на Асен Игнатов като една от българските разработки на темата.

Изложението продължава с оценката на идеите на друга световна знаменитост – Ерик Фром и неговия труд „Бягство от свободата“, и завършва с портрет на Франкфуртската школа и приноса ѝ по отношение на концептуализиране на масовото общество, свързан с имената на Маркузе, Адорно и Хоркхаймер,.

Последната част на дисертацията се занимава с днешните въплъщения на *човека-маса* и съдържа множество дълбоки прозрения, точни социални диагнози, компетентен прочит на разнообразна специализирана литература.

Поставените в тази част цели и задачи са да се характеризира съвременното общество в трите му основни измерения – икономика, политика и култура, и да се проследят и открият тези негови тенденции, които генерират, произвеждат и възпроизвеждат констатираните в предишните две глави на труда същностни черти на

масата, изтъкнати от разгледаните дотук социални мислители. Авторът обявява задачата си сега да „преоткрие“ класиците в условията на съвременността и да покаже повторемостта на този толкова устойчив тип, но и новите му характеристики, породени от новата действителност.

И така, разгледано е присъствието на *човека-маса* в днешната икономика, на която е направен точен портрет, основан върху прочита на множество ерудити в областта, като е аргументирана и неадекватността на марксисткия тип теории за нейното обяснение. Описани са новите идентификационни белези на масовия човек. Твърде ценно е разпознаването на установените от Х. Арнет, Е. Фром и др. негови психологически черти в съвременните му превъплъщения. Удовлетворяващ – на фона на изобилието от днешни изследвания – е анализът на връзката между бума на технологиите и масовизацията на човека. Обликът му е обрисован с впечатляваща вещина и в други измерения на живота – в политическата власт, в сферата на морала, като център на нова религия/митология и пр., и пр. Съдържащото се в твърдението: „*Жадуваната от масите неограничена свобода всъщност се свежда до неограничена мощ на този, който държи властта*“. В нейния краен, абсолютен вариант, тя се изражда в *абсолютно равенство (робство)*“ (с. 157) асоциираме не само с изказванията на нашумели днешни и отколешни социални анализатори, но и с прозренията на художествената литература, които авторът на тази дисертация съвсем уместно привежда.

Друг момент, който особено ме впечатлява, е анализът на разомагьосания език на *човека-маса* днес (една забележка: нека все пак да бъде *разОмагосан*, както и *отОбожествяване* [Entgötterung], вместо използваните в текста *размагьосан* и *отбожествяване*). Изтъкнати са белезите на *унизеното слово* (по Елюл), резултат от десакрализацията на света, от профанизирането му – свят, в който словото е изгубило своите магически качества, способностите си да бъде светосъздаващо.

Картината на съвременната действителност, създадена в резултат от проведените отделни анализи, съдържа компоненти, които имат потенциала да бъдат и самостоятелно разработени – *мълчанието на езика, колажната култура, културата на лъжата, манипулациите на паметта* и мн. др.

И така, теоретичното пътешествие от *бунта на масите* до *триумфа на масите* е завършило – новите социални превъплъщения са великолепно описани в заключението, съдържащо и завладяващи есеистични пасажки. Необичайното в това заключение е, че не само е констатирано изпълнението на поставената цел, не само са потвърдени

лансираните (хипо)тези, но са направени предложения и за борба с *неомасификацията* в съвременния свят.

Като цяло, представеният дисертационен труд е сериозно и компетентно интердисциплинарно изследване, чиито приноси авторът е обособил в три пункта и чиято претенция намирам за основателна. Особено съществени са вторият и третият, които се отнасят до създадения в изследването детайлен портрет на съвременния масов човек, както и до предложенията за неговото надмогване.

Николай Ценков пише уверено и със самочувствие, като това самочувствие се доказва като подплатено. Впечатляват яснотата, логичността, а на места и художествеността на неговия стил.

Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертацията и напълно съответства на стандартите за написването на такъв труд.

В заключение: казано дотук е основанието без колебание да препоръчам на научното жури по защитата на дисертацията на тема „Човекът-маса в съвременното общество – същност и последици“ да присъди на нейния автор Николай Ангелов Ценков образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия.

10. 06. 2021

Подпис:

R E V I E W
ON THE DISSERTATION THESIS OF NIKOLAY TSENKOV
"THE MASS MAN IN CONTEMPORARY SOCIETY -
ESSENCE AND CONSEQUENCES"
FOR AWARDING THE DOCTOR'S EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC
DEGREE, PROFESSIONAL FIELD 2.3. PHILOSOPHY
By Prof. DSc. Nina Dimitrova,
Professor at the Institute of Philosophy and Sociology at the
Bulgarian Academy of Sciences

Nikolay Tsenkov is a full-time doctoral student in Social Philosophy at the Department of Philosophical and Political Sciences of the Faculty of Philosophy of the South-West University "Neofit Rilski". He presented a dissertation thesis for discussion with the following formal parameters: the volume is 217 pages, the literature cited covers 172 titles (excluding Internet sources), of which 72 are in English, French and German. A reference of Tsenkov's publications on the topic of the dissertation has been submitted: three articles are published abroad (in English) and three in prestigious Bulgarian editions.

The dissertation is devoted to the analysis and, as it turns out from the conclusion, to the strategy for prevention and fight against today's incarnations of the *mass man*.

The diagnosis of modernity in view of the chosen topic is accompanied by an in-depth and detailed commentary on the conceptualizations of the *mass man* in the Twentieth century. The work of Ortega y Gasset "The Revolt of the Masses" serves as a kind of a coordinate system, in which the rest of the discussed emblematic works on the subject are located.

The introduction proceeds according to the usual requirements for this part of the dissertation research – it argues for the relevance of the topic; specifies the object and the subject of the research (the typology of the modern *mass man* as a social and cultural phenomenon and its main functions); circumscribes the goal – outlining the current appearance of the *mass man* in comparison with his previous incarnations from the last century (the implementation is provided by solving four specific tasks); formulates the defended (hypo)theses. The doctoral student has indicated three main statements, the argumentation of which is further discussed in the presentation. In summary, they refer to the phenomenon of *neo-massification* diagnosed in today's reality.

The dissertation research requires scientific competence in the field of social philosophy, social and cultural anthropology, history of philosophy, culturology, etc. A careful reading of the proposed dissertation text shows that its author possesses at a high theoretical level the indicated competencies.

The first two parts of the dissertation thesis analyze and comment on the two main concepts of *mass man* in the Twentieth century – those for which mass is inherent in human nature itself (anthropological / psychological concepts), and those according to which the *mass man* is a historical result and a cultural phenomenon (axiological concepts). Priority is given to the second type of concepts, insofar as they make it possible to reveal the new, different features of the *mass man*, conditioned by the new social and cultural context. It is important to point out that the author's approach is axiological, not sociological – he emphasizes the discussed human quality not as a social affiliation, but as a value choice.

The first part understandably begins with a historical and philosophical review of the famous theory of Gustave Le Bon, which marked the "beginning of the era of crowds". The analysis of the basic concepts of the French thinker is accurate; the attention is focused on the psychological characteristics of the crowds described by him and especially on the role of the leader, in view of the further fate of this anthropological figure.

Another type of crowd – the spontaneous, the anarchist one, displacing the "natural" one – is the object of analysis by Le Bon's compatriot, Gabriel Tarde. The analysis of the doctoral student proceeds with attending to the views of the organized and disciplined human masses. The differences between the two theories are highlighted. Emphasis is placed on the transition from *crowd* to *audience*, outlined by Tarde, as well as on the new features acquired by the human mass in this transition. Tsenkov strongly underlines the fact that G. Tarde was one of the first to link the specifics of mass culture with the development of the means of communication.

Sigmund Freud, who also belongs to the psychological direction in the conceptualization of the *mass man*, was given special attention because of the remarkable merits in his attempts to fully explain the phenomenon in question. Here Nikolay Tsenkov presented in detail the main points in Freud's psychoanalysis, which was perhaps superfluous due to its wide popularity. However, the accents placed by the dissertation are quite relevant; among them is the emphasis on the irrational, emotional connection of the mass with its leader, which is an aspect of the mechanism of "identification": this is what Tard's "imitation" has become when translated into the language of psychoanalysis.

The dissertation also deals with the assertion of the predecessors about the reduction of the mental activity and emotional intelligence of the individual in the crowd. The analysis is conducted flawlessly, using additional argumentation from various modern Freudian researchers. I would suggest that the name of Ivan Kinkel be included here – as part of the Bulgarian contribution to the application of the psychoanalytic approach to the psychology of the masses. My suggestion is related to the possibility of publishing the dissertation thesis (which I recommend).

The first part ends with the commentary on "Masses and Power" by Elias Canetti as the last member of the group of researchers for whom the *mass man* is an anthropological fact. Particular attention is paid to the typologies of the masses presented by Canetti – as open and closed (depending on the presence / absence of growth); in view of their functional characteristics; of the affect produced by them, etc. A very interesting cultural and anthropological analysis is conducted on the symbols of the masses designated by Canetti – *fire, sea, rain, river, wheat, wind, sand, chambers, treasure*; the specifics of the Nobel laureate's views are sought in the special emphasis on the relationship *mass – power*.

The second part of the dissertation examines the axiological concepts of human masses. As anti-essentialist in nature, they reject the natural conditioning of the *mass man* and view him as belonging to a particular socio-cultural context.

What follows is an in-depth and comprehensive philosophical commentary on the reflections of Ortega y Gasset, the reference author for the present study. The commentary refers not only to "The Revolt of the Masses", but also to several other iconic works of the Spanish philosopher. In my opinion, the pages devoted to the interpretation of the ideas of Ortega in the chosen perspective are an indisputable contribution of the proposed dissertation. Tsenkov points out how Ortega's work warns of the role of the masses as a basis for the rise of totalitarian movements. The role of the value aspect in the delineation of *masses* and *elites* is emphasized: "The crowd becomes a mass, sealed and inertial, and acquires the general quality of the *same* people who do not want to be different from the others. This transformation reveals the genesis of the question posed above. Quantity turns into quality: the masses occupy a hitherto unseen public perimeter; they become a social fact." (p. 57 – 58)

I am tempted here to cite a curious episode from the history of the Bulgarian philosophical culture: in 1939 in the magazine "Zlatorog" Atanas Iliev published an article entitled "The Mass Man as a Creator of a New Culture" (his other article on a similar topic, again in "Zlatorog", is entitled "The Herd Feeling in Times Like Ours", 1943). Provoked by the thoughts of the Spanish philosopher, the Bulgarian author believes that Ortega's worries

are exaggerated and that the loss of an elite is temporary, that some day the masses will produce their own elite – in fact, exactly what Ortega fears. We can clearly see here the extent to which the seriousness of his warnings has been neglected or misunderstood.

Hannah Arendt and her reflections on the origins of totalitarianism is the next step in Nikolay Tsenkov's analysis. The synthetic nature of this analysis is impressive, given the fact that the topic is over-exploited and comprehensively discussed, and that skill is really needed to keep the reader's attention. In the pages devoted to Hannah Arendt's reflections, I see another undoubted merit of the offered work. I am also pleased to see that the doctoral student has highlighted the connection between totalitarian movements and the Gnostic worldview (secret societies, esoteric practices, etc.).

It is important to note that the smaller works, which are concentrated around the creators of the popular theories of the *mass man*, are not unrelated to the overall discussion, but are, on the contrary, mosaic elements of the whole, emphasizing both the general line of thought and its individual modifications. I also put forward a suggestion – the commentary literature on totalitarianism is really huge, but in my opinion it would not be superfluous to mention the analyses of Asen Ignatov as they are amongst the best Bulgarian contributions to the subject.

Tsenkov's work continues with an assessment of the ideas of another world celebrity – Erich Fromm and his work "Escape from Freedom", and ends with a portrait of the Frankfurt School and its contribution to the conceptualization of mass society – associated *in concreto* with the names of Marcuse, Adorno and Horkheimer.

The last part of the dissertation deals with today's incarnations of the *mass man* and contains many deep insights, accurate social diagnoses, competent reading of diverse specialized literature. The goals and tasks set in this part are to characterize the contemporary society in its three main dimensions – economy, politics and culture, and to trace and highlight the tendencies which generate, produce and reproduce the essential features of the masses outlined in the previous two chapters, highlighted by the social thinkers discussed so far. Now the author announces his task to "rediscover" the classics under the conditions of modernity and to show the repeatability of this very stable type, but also to unfold its new characteristics caused by the new reality.

Thus, the presence of the *mass man* is discussed in today's economy: Tsenkov offers an accurate picture of the contemporary economic situation, based on the reading of many scholars in the field, pointing out the inadequacy of the Marxist type of theories in their attempt to account for the contemporary realities. The new identification features of the *mass*

man are described. I find it valuable indeed that one could easily recognize the psychological features of the *mass man* established by Hannah Arendt, Erich Fromm, etc. in mass man's modern incarnations.

I am also pleased to see – given the abundance of current research – the analysis carried out of the relationship between the technology boom and the massification of man. The image of man is masterly depicted with impressive skill considering other dimensions of life – in political power, in the field of morality, as a center of a new religion / mythology, etc., etc. The content of the statement “*The unlimited freedom desired by the masses is in fact reduced to the unlimited power of the one who holds power. In its ultimate, absolute version, it degenerates into absolute equality (slavery).*” (p. 157) we associate not only with the comments of popular and old-fashioned social analysts, but also with the insights of fiction, which the author of the dissertation thesis quite aptly quotes.

Another point that particularly impresses me is the analysis of the *disenchanted language* of the *mass man* today. The features of the *humiliated word* (according to Ellul) are highlighted. They are the result of the desecration of the world, of its profanation – this is a world in which the word has lost its magical qualities, its ability to be world-creating.

The picture of contemporary reality, created as a result of the conducted separate analyses, contains components that have the potential to be independently developed: the silence of language, the collage culture, the culture of lies, the manipulations of memory and many more.

So, the theoretical journey from *the revolt of the masses* to *the triumph of the masses* is over – the new social incarnations are magnificently described in the conclusion, which also contains compelling essay passages. The unusual thing in this conclusion is that not only the fulfillment of the set goal has been ascertained, not only the launched (hypo)theses have been confirmed, but also proposals have been made for combating *neo-massification* in the modern world.

In general, the presented dissertation thesis is a serious and competent interdisciplinary study, whose contributions the author has divided into three points and whose claim I find justified. Particularly important are the second and the third, which relate to the detailed portrait of the modern *mass man* created in the study, together with the proposals of how to overcome this negative phenomenon.

Nikolay Tsenkov writes with self-confidence, and this self-confidence proved to be well padded. I am impressed by the clarity, logic, and, at certain places, the artistry of his style.

The abstract corresponds to the content of the dissertation and fully complies with the required standards.

In conclusion: what has been said so far vis-a-vis the dissertation thesis "The Mass Man in Contemporary Society – Essence and Consequences" provides me with good reason to recommend without hesitation to the scientific jury to award its author Nikolay Angelov Tsenkov the educational and scientific degree "Doctor" in the professional field 2.3. Philosophy.

10. 06. 2021

Signature: